

O INFORMACIONOJ REVOLUCIJI U KONTEKSTU ZLOUPOTREBE INFORMACIONE TEHNOLOGIJE

dr Slobodan R. Petrović
batop@beotel.yu

Apstrakt: *Informaciona revolucija je kroz buran razvoj i sve širu i obimniju primenu informacione tehnologije donela drastične i dramatične promene u sve oblasti ljudskog delovanja i življenja, ali je široko otvorila vrata i brojnim zloupotrebama ove tehnologije, koje su bez presedana, sa potencijalom koji i upozorava i zabrinjava. Reč je o vrlo ozbiljnom, složenom i veoma opasnom društvenom problemu, koji, zbog svog globalnog karaktera, prevazilazi lokalne i nacionalne granice i prerasta u opšte-svetski problem.*

Ključne reči: *informaciona revolucija, informaciono doba, kiber prostor, zloupotreba IT.*

1. Uvod

Kada se god, sa aspekta sadašnjosti i budućnosti, razmatra neka globalna tema, kao što je u ovom slučaju *informaciona revolucija*, razumno je napraviti kraći istorijski osvrt koji treba i može da posluži kao osnova željenom razmatranju. Ovo zbog toga što je jedno od osnovnih pravila čovekovog življenja želja i težnja da se kontroliše sadašnjost i da se iniciranjem, oblikovanjem i usmeravanjem određenih procesa, tokova, parametara i faktora življenja uspešno utiče i na budućnost. To svakako nije lako ostvariti, a jedan od preduslova je ne samo dobro poznavanje sadašnjosti, već, zbog čvrste uzročno-posledične veze, i veoma dobro poznavanje i razumevanje čovekove prošlosti.

S tim u vezi ono što je nesporno jeste da smo deo civilizacije koja je u neprekidnoj tranziciji. Ta tranzicija je započela onog trenutka kada je čovek počeo svesno i voljno da se ponaša, a traje do današnjih dana. Svo to vreme čovek se nije ni hteo ni mogao zadovoljiti postojećim. Njegov duh, u kojem je i veličina i snaga čoveka, ga je stalno gonio da traži, stvara i razvija novo i bolje. Zahvaljujući toj i takvoj osobenosti čovek je prošao kroz razne stadijume sopstvenog razvoja, neposredno učestvujući i utičući na mnoge trendove i megatrendove koji su karakterisali te stadijume.

U prvom stadijumu, poznatom kao *rana faza civilizacije*, koji se nikako ne bi mogao označiti kratkim, centralno pitanje je bilo nalaženje dovoljno hrane za preživljavanje, zbog čega je najveći deo vremena čovek i provodio kao lovac divljači i skupljač plodova. Oni koji su u lovu bili najveštiji i u skupljanju plodova najokretniji generalno su bili i najuspešniji.

Prvi veliki talas promena u ljudskoj civilizaciji pokrenut je Agrikulturnom revolucijom, koja je bila veoma dug proces i koja je praktično i dovela do danas poznatih društava. Reč je o prelasku čoveka iz društva lovaca i skupljača u agrikulturno društvo, društvo u kojem se ekonomski fokus pomerio od *nalaženja* hrane ka *proizvodnji* hrane. Osobeni znaci ovog doba su specijalizacija i pisanje rukom. Obavljena transformacija je označila doba u kojem su počela da važe nova pravila i novi kriterijumi po kojima je osoba sa najviše zemlje i najboljim poljoprivrednim alatima bila i najuspešnija. Poboljšanja u agrikulturi, koja su ostvarena primenom mehaničkih alata i životinjske snage, stvorila su uslove za

uspostavljanje vladajuće klase, koja je svoju moć i vlast zasnivala na vlasništvu nad zemljom.¹

Naredni značajan trend je označio napuštanje agrikulturnog i prelazak u industrijsko društvo u kojem su parna mašina na kraju XVIII i elektricitet na kraju XIX veka obezbedili energiju i efikasnost u produkciji materijalnih dobara visokog kvaliteta, povećavajući time generalno ekonomski status čoveka. Socijalne i ekonomske promene koje su markirale tranziciju iz agrikulturnog društva u moderno industrijsko društvo oslanjale su se na kompleksnu mašineriju, a ne na alate. Dakle, fokus se i ovog puta pomerio i to od proizvodnje hrane ka proizvodnji materijalnih dobara, uz mehanizaciju te produkcije, što je ogromno uvećalo izlaz i smanjilo troškove. Ova revolucija je donela brojne promene čija su osnovna obeležja masovna proizvodnja i štampane novine, kriterijumi za uspešnost postali su kvalitet proizvodnih procesa i veličina kapitala, a nova vladajuća klasa svoju moć je zasnivala na proizvodnji i trgovini.

Napredak u telekomunikacionoj i računarskoj tehnologiji pokrenuo je Informacionu revoluciju, čiji uticaj može biti bar toliko širok i dubok koliki je bio i uticaj industrijske revolucije XIX veka. Transformacija iz industrijskog u informaciono (post-industrijsko) društvo, koja je započela sredinom prošlog veka i još uvek traje, pomerila je društveni fokus od proizvodnje materijalnih dobara ka pružanju usluga. Ključni simboli ovog doba su komunikacije i računari, sa otvorenim pitanjem: ko će u ovom novom dobu biti najuspešniji? S obzirom da znanje postaje centralni aspekt novog društva, mnogi veruju da će najuspešniji biti pojedinac, grupa, zajednica, društvo ili nacija koji budu imali pristup do informacija i mogućnost da ih obrade, koriste i kontrolišu.²

Promene koje izaziva informaciona tehnologija, a koje su očigledne i vidljive, odnose se prvenstveno na način prikupljanja, skladištenja, obrade i prezentiranja informacija, pri čemu informacija postaje strateški resurs koji se u post industrijskoj eri može pokazati vrednim i uticajnim u meri u kojoj je to kapital bio u industrijskoj eri. Dakle, u novonastajućem ambijentu osnovni ekonomski resurs nije više kapital, ni prirodni resursi, ni radnička klasa. To već jeste i biće - **znanje**.

Centralne aktivnosti za stvaranje novih vrednosti neće biti ni alokacija kapitala za produktivno korišćenje, ni radnička klasa - dva pola ekonomskih teorija devetnaestog i dvadesetog veka. Vrednost se sada kreira produktivnošću i inovacijama, oboje bazirani na primeni znanja. Vodeće socijalne grupe učenog društva biće radnici sa znanjem, izvršioc koji znaju kako da alociraju znanje za produktivno korišćenje, baš kao što sada vlasnik kapitala zna kako da za produktivno korišćenje alocira kapital.

Prema tome, krucijalna tačka post-industrijskog društva je da znanje i informacije postaju strateški resursi koji transformišu društvo, baš kao što su to bili kapital i radnička klasa u industrijskom društvu. Ta transformacija podrazumeva da svi aspekti društva postaju uvećano zavisni od elektronskih informacija i podržavajuće tehnologije. Ključni sektori, uključujući telekomunikacije, bankarstvo i finansije, transport, električnu energiju, naftu i gas, snabdevanje vodom, servise za vanredne situacije i vitalne vojne i vladine operacije, postaju sve zavisniji od ove tehnologije.

Ono što svakako treba uočiti je činjenica da se točak istorije značajno ubrzava. Jer, dok su doba lovaca i skupljača, kao i agrikulturno doba, trajali vekovima, prelazak iz

¹ Haeni R., op. cit.; *"Value revolution - Moving toward a civil society in an era of information society"*, Feb. 16. 1996, <http://www.ssc.msu.edu/~pohg/paper.html>, Huitt G. W., *"Success in the Information Age: A Paradigm Shift"*, Valdosta State University, Valdosta, Georgia, Last Revised: July 3, 1997, <http://chiron.valdosta.edu/whuitt>

² Huitt G. W., op. cit.

agrikulturnog, preko industrijskog u informaciono doba odvijalo se u vremenskom trajanju od samo 100 do 200 godina. S tim u vezi očigledno je da je svaka od prethodnih revolucija, bez obzira na dužinu njenog trajanja, uticala na društvo na značajne načine. Ključnu ulogu, kako u sadržaju, tako i u brzini promena, svakako je igrala i igra tehnologija, zbog čega je dolazak novog tehnološkog razvoja uvek praćen *sagledavanjem* i *predskazivanjem* njenog i lokalnog i globalnog uticaja na društvo.

Povlačeći paralelu između prethodnih i tekuće revolucije značajno je uočiti da iako su zaista u pitanju mega promene prošlosti, one su se u poređenju sa obimom i brzinom sadašnjih promena ipak odvijale na način i tempom koji su omogućavali čoveku da se relativno “bezbolno” adaptira novonastaloj situaciji. Nasuprot tome, danas skoro svi veruju da se nikada u ekonomskoj istoriji ništa nije kretalo tako brzo *kao*, ili imalo veći uticaj *nego* Informaciona revolucija. Zato je sigurno razumno pitanje da li je čovek zaista u stanju, psihički i fizički, da se adekvatno, blagovremeno i “bezbolno” prilagođava nastajućim zahtevima sve kompleksnijeg informacionog sveta? Odgovor će biti pozitivan samo ukoliko taj isti čovek ne bude prepušten sam sebi.

2. O Informacionoj revoluciji

Kada je reč o najnovijim promenama izazvanim Informacionom revolucijom značajno je istaći da su one zasnovane prvenstveno na *informacionoj* tehnologiji – tehnologiji koja nas na velika vrata uvodi u novo informaciono doba. Sam termin “*Informaciono doba*” je, inače, etiketa koja generalno označava doba u kojem su informaciona tehnika i tehnologija dominantna tehnička arhitektura i funkcionalna osnova. Reč je o budućem vremenu koje je već uveliko počelo i koje sa sobom donosi drastične promene u svim oblastima ljudskog delovanja i življenja.

Revolucionarni uticaj Informacione revolucije je već uveliko počeo da se oseća i to pre svega kroz eksplozivno širenje Interneta kao glavnog svetskog distribucionog kanala za dobra, za servise, za upravljačke i profesionalne poslove. Ovo duboko menja ekonomiju, tržište i industrijsku strukturu; proizvode i servise i njihove tokove; tržište rada i radne snage. Ali, uticaj može biti čak i veći na društvo i politiku i, iznad svega, na način kako mi sami vidimo svet i sebe u njemu.

Informaciona revolucija je sada u tački u kojoj je Industrijska revolucija bila ranih 1820-tih godina, oko 40 godina nakon što je James Watt poboljšao parnu mašinu koja je bila korišćena za industrijsku operaciju – pređenje pamuka. Parna mašina je bila za prvu Industrijsku revoluciju ono što je računar bio za Informacionu revoluciju – njen pokretač, ali iznad svega njen simbol.

Iako je seme informacionog doba posejano još pre više hiljada godina, ipak je tek XX vek vidljivo označio rađanje ovog doba ³ – doba u kojem smo izloženi najznačajnijim promenama ikad doživljenim u istoriji ljudske civilizacije. S tim u vezi treba znati da je sa aspekta načina na koji su ljudi bili u stanju da prihvataju informacije značajno nekoliko istorijskih momenata:

- Razvoj sistema pisanja koji je rezultirao zapisima kojima se mogla zameniti memorija;
- Proizvodnja papira, što je vodilo do razvoja mehanizovanog štampanja;

³ Strackbein R., “*Survive the Transition: Industrial Age to Information Age*”, 1998, 2001, <http://www.strackbein.com/html/articles.html>

- Konačno, Internet koji dozvoljava pristup bez ograničenja, ali i bez prava prvenstva.

Ove promene su generalno koincidirale sa promenama u samom društvu koje su uspostavile uvećanu potrebu za komunikacijama prikladnim ekspanziji zajednice i populacionom rastu.

Međutim, iako su obim i brzina promena veći nego bilo šta što je do sada viđeno, ono što donekle umiruje i ohrabruje je činjenica da svet, ipak, neće biti transformisan preko noći. Upravo zbog toga, veličina i obim uticaja i brzina kojom informaciona tehnologija biva uključena u sveukupni život čoveka imperativno nalažu potrebu fokusiranja permanentne pažnje na *efekte* i *implikacije* koji iz toga već proizilaze ili bi mogli da proizađu.

Pri tome, osnovna poruka bi bila da se bude osetljiv na nijanse kada se razmatra značenje i potencijal Informacione revolucije, iz prostog razloga što je to najsigurniji način da se izbegnu moguće zamke koje bi mogle nastati donošenjem pogrešnih zaključaka.

3. Efekti i implikacije informacione revolucije

I mali uvid u stanje stvari je dovoljan da potvrdi da su i duboka verovanja i velika očekivanja u i od informacione tehnologije veoma realna, jer i ono što je do sada, za ovih samo pedesetak godina nastanka i razvoja ove tehnologije dobijeno, u mnogim segmentima se graniči sa fantazijom.

Ono što se dešava u našem okruženju potvrđuje konstataciju da su masivne promene izazvane informacionom tehnologijom uveliko prisutne u savremenom društvu. Više je nego očigledno da je primena ove tehnologije počela da transformiše poslovni svet i funkcionalno i strukturalno. Te promene menjaju način na koji mislimo, delujemo i organizujemo se, bilo u industriji, nauci, obrazovanju, vojsci, policiji ili bilo kojem drugom segmentu, uz napomenu da se sa velikom verovatnoćom može tvrditi da nijedan društveni segment neće ostati van ovih procesa.

Mogućnost da se stekne i razmenjuje ogroman obim informacija u realnom vremenu, računarska moć da uredjuje, povezuje, ukršta i analizira ove informacije i sistemi sposobni da ove analize simultano distribuiraju do brojnih korisnika nezavisno od njihovog broja i geografske raspoređenosti njihovih lokacija, zaista predstavlja ozbiljan tehnološki prodor kojim se stvara, razmenjuje i primenjuje znanje brže i više nego ikad, što na najbolji mogući način preporučuje ovu tehnologiju.

Sve ovo je rezultiralo nastajanjem jednog novog *virtuelnog* sveta u ogromnom prostoru koji je označen prefiksom *kiber* i obeležen računarima, računarskim mrežama, informacionim tokovima i informacionim sadržajem u digitalnoj formi. Prefiks *kiber* ukazuje na svu tehnološku složenost, zavisnost i problematičnost koji su prisutni u tom novom, ali još uvek neuređenom, informacionom ambijentu, ambijentu koji se razlikuje od običnog fizičkog sveta materije i energije i u kojem vladaju znanje, elektronski impulsi i digitalni brojevi. Upoznavanje i istraživanje ovog novog *paralelnog* sveta istinski može biti najveći izazov civilizacije. Ovaj ogromni prostor u kom se nalaze računari povezani elektronskim superautostradama kojima neprekidno cirkuliše enormna količina podataka i informacija predstavlja jednu novu opciju koja na ovaj ili onaj način sve snažnije utiče na naš život i rad, remeteći stare načine razmišljanja i funkcionisanja i stvarajući mogućnost da se mnogo toga radi drugačije, odnosno bolje, brže i jeftinije.

Ovaj kiber-prostor – globalni informacioni ambijent – sa elektronskim putanjama koje povezuju pojedince, grupe, organizacije i nacije širom globusa, kojima se, brzinama koje su neshvatljive običnom čoveku, razmenjuje enormna količina najraznovrsnijih podataka i

informacija, u sve većoj meri postaje arena za nove vrste najrazličitijih aktivnosti i procesa, sa vidljivom tendencijom da se bukvalno i sve tradicionalne aktivnosti, procesi i događaji, pre ili kasnije, premeste u ovaj novokomponovani prostor.

Prema tome, očigledno je da živimo u vremenu u kojem moć informacione tehnologije sve brže i sve dublje transformiše svet iz industrijskog u informaciono doba, stvarajući od njega *elektronsko globalno selo*, u kojem se koriste računari kao višenamenski i veoma snažni alati novog doba, alati koji transformišu rad od fizičkog ka mentalnom, od snage mišića ka snazi uma; selo sa sopstvenom ekonomijom i sopstvenim digitalnim kešom, u kojem je kritičan resurs informacija, odnosno znanje, a ključni simbol prefiks *kiber*. U ovom selu stvari su sekundarne – znanje je primarno. Vrednost proizilazi ne iz stvari već iz znanja, znati-kako (know-how), intelektualnih dobara, kompetencije, a sve to je ugrađeno u ljude. Znajući ovu realnost izazov je kreiranje ambijenta koji dozvoljava ljudima da na najbolji mogući način objedine svoje pojedinačne delove znanja tako da njihovo ukupno (kolektivno) znanje bude na što je moguće višem nivou.

Ono što s tim u vezi postaje imperativno i prioritarno je potreba da se shvati i razume informaciona moć i njen uticaj na oblikovanje čovekove sadašnjosti i budućnosti, kako bi se organizovali i pripremili za doba koje dolazi. Jer, upravo iz te moći i stepena na kojem je informaciona tehnologija raspoloživa proizilaze najrazličitije konsekvence, a osnovni razlog tome je što informaciona tehnologija, posebno kroz Internet, na bezbroj načina dezintegriše ovu moć na nivo grupa i pojedinaca, uvećavajući njihove veštine i mogućnosti do neslučenih razmera. Ove promene izgledaju tako obimne i duboke da opravdavaju njihovo označavanje kao "*revoluciju veštine*".

Ovo utoliko pre, jer i ova tehnologija, kao i inače sve u životu, ima svoje "lice i naličje". Ovo "naličje" kiber-prostora odnosi se na mnoge koji su spremni, ali i veoma sposobni, da iz raznoraznih razloga zloupotrebe moć nove tehnologije. Iz tih razloga, a imajući u vidu da potencijalna moć ove tehnologije, bazirana na znanju, zaista izgleda bezgranična, jedan od najvećih izazova sadašnjeg, a verovatno i bliskog budućeg vremena, postaje pronalaženje načina kako najviše i najbolje *kontrolisano* koristiti ovu moć i istovremeno izbegavati potencijalne zamke i rizike koji su obavezna propratna pojava.

4. O ugroženosti informacionog ambijenta

Informaciona tehnologija, iako se još uvek nalazimo na samom početku nove (informacione) ere, već je postala najpotentnija snaga u oblikovanju savremenog društva i u ekonomskom i u socijalnom smislu, unoseći drastične promene u sve pore društvenog života i pretvarajući digitalni univerzum u vitalni resurs koji pruža korisnicima nove načine komuniciranja, informisanja, obrazovanja, rada i zabave. Zbog promena u informacionoj areni koje nastaju rapidnim širenjem informacione tehnologije, današnji ambijent postaje uvećano kompleksan, sa tendencijom da u budućnosti postane i složeniji. U ovako formiranom strukturno, funkcionalno i sadržinski bogatom informacionom ambijentu, informaciona tehnologija kreira rastuću osetljivost društvene zajednice, stvara uslove i širi prostor za izvršavanje ne samo klasičnih kriminalnih, već i onih aktivnosti kojima je realno moguće ugroziti ekonomsku stabilnost i nacionalnu bezbednost jedne zemlje.

Prema tome, eksplozivni razvoj informacione tehnologije i rapidni (eksponencijalni) rast primene računarske tehnike u svim sferama društvenog života veoma brzo uvećavaju zavisnost savremenog društva i njegovu izloženost novim, vrlo ozbiljnim i mnogim, do sada nepoznatim, rizicima. Moguće negativne implikacije proizilaze iz činjenice da ova tehnologija sve više preuzima i najvitalnije funkcije ljudske delatnosti, da pruža sve više i sve raznovrsnije servise svojim korisnicima i da se sve više vrednih duštvenih dobara pretvara u bitove i smešta u računarske sisteme, zbog čega društvena zajednica postaje

osetljivija, odnosno ranjivija i izloženija brojnim rizicima od kojih mnogi ranije nikada nisu ni postojali.

Kako je transformacija u informaciono društvo krcata ne samo poželjnim pogodnostima, već i vrlo ozbiljnim rizicima, čije potencijalne implikacije i konsekvence nije lako ni sagledati ni predvideti, proces transformacije ne bi smeo da se odvija potpuno spontano, već je neophodno na njega, u granicama raspoloživih mogućnosti, uticati, kontrolisati ga i usmeravati njegove tokove. Ovo utoliko pre jer su rapidni rast i globalizacija računarskih mreža, sa konglomeratom ljudi, računara, veza, sadržaja i mogućnosti, široko otvorili vrata i brojnim zloupotrebama informacione tehnologije koje su bez presedana.

Isto tako, zbog naglašene kompleksnosti i čvrste međuzavisnosti, kao i zbog postojanja brojnih kritičnih tačaka, nacionalne infrastrukture, čije elemente povezuju, pokreću i opslužuju računari, su postale izuzetno osetljive na namerno ili slučajno izazvane poremećaje i destrukciju, koji bi se mogli rangirati od ozbiljnih smetnji (neprilika) do potencijalnih katastrofa.

Prema tome, Pandorina kutija je ponovo otvorena, ali ovog puta u jednom sasvim drugom - virtuelnom svetu.

5. Zloupotreba informacione tehnologije

Dok informaciona tehnologija i infrastruktura nude bez presedana pristup do informacija i njihovu razmenu na globalnoj osnovi, oni takođe izlažu korisnike brojnim rizicima, kao što su narušavanje poverljivosti, remećenje njihovih operacija, destrukcija intelektualnih dobara, krađa, razne vrste prevara i mnogo drugog, i to na način i u obimu o čemu se pre samo nekoliko decenija nije moglo ni sanjati. Ovo su ozbiljni problemi jer smo na ivici eksplozije u obimu informacija koje se razmenjuju na pojedinačnoj i grupnoj osnovi preko globalne informacione strukture. Isto tako, elektronski podaci u digitalnoj formi – ili *kiber-dobra* – koja predstavljaju informacije različitog stepena značajnosti i tajnosti, raznu vrstu robe, intelektualna dobra i novac, iskrsavaju kao najvrednija valuta Informacionog doba. Sadržaji koje se kreiraju u računarima, skladište na diskovima i prenose preko komunikacionih linija postaju vredniji od računara, diskova i mrežnih elemenata preko kojih se prenose. Zbog svega toga društvena zajednica ima *potrebu, prava i odgovornost* da štiti svoje ogromno bogatstvo smešteno u virtuelnom kiber-prostoru.

Brojne promene koje sa sobom donosi informaciona tehnologija pogoduju asocijalnim i kriminalnim aktivnostima, pa čak i podstiču njihovo nastajanje, širenje i intenzitet. Upravo zbog toga, nezaštićena kiber-dobra suočavaju se sa različitim tipovima i stepenima izloženosti, baš kao što se i opipljiva dobra suočavaju sa rangom pretnji od krađe i vandalizma do organizovanog kriminala i terorizma. Dakle, tipologije klasičnog i kiber-kriminala se suštinski ne razlikuju previše iz prostog razloga što je kiber-kriminal u osnovi klasični kriminal izvršen u informacionom ambijentu.

Međutim, činjenica da se izvršava u informacionom ambijentu mu daje određene specifičnosti koje se ogledaju u činjenici da se kriminal u informacionom ambijentu u odnosu na klasičnu situaciju izvršava *lakše, brže, raznovrsnije, obimnije* i, što je sa stanovišta kriminalaca naročito značajno, *anonimnije*. Zbog svog specifičnog karaktera, visoke stope rasta i velikih potencijalnih mogućnosti, ova vrsta krimnala polako ali sigurno prerasta u vrlo ozbiljan nacionalni i globalni problem. Ovo utoliko pre jer su se pored klasičnih formi kriminala pojavile i forme koje predstavljaju specifikum kiber-kriminala, kao što su upadi u tuđi računarski sistem (hakiranje) ili stvaranje i distribucija virusa.

Mnoštvo raznih alata raspoloživih na Internetu i lakoća njihovog korišćenja determinišu da svako ko iole razume računare i ko raspolaže personalnim računarom, modemom,

telefonskom linijom, motivom i spremnošću da se upusti u kriminal – može na elektronskoj mreži postati "kompjuterski kriminalac". Takvi korisnici, skloni kriminalnom ponašanju, korišćenjem raspoloživog skupa alata i tehnika, mogu da modifikuju, oštete, unište ili ukradu elektronski pohranjene podatke ili podatke koji se prenose komunikacionim linijama, a koji reprezentuju robu, novac ili informacije različitog stepena poverljivosti, ili da ometaju procese koji se odvijaju u mreži sa posledicama koje je teško predvideti.

Ono što u razmatranom kontekstu takođe treba naglasiti je da trend širenja i suptilnost realizacije nedvosmisleno ukazuju da ova vrsta kriminalnih dela ima "sjajnu" budućnost, koja istovremeno nagoveštava da polako, ali sigurno, dolazi kraj mnogim "klasičnim" oblicima krađa, prevara, pronevera, . . . Ukoliko se sadašnji trendovi nastave, što će se svakako desiti ukoliko ih neki budući događaji ne naruše, lako se može predvideti talas kompjuterskog kriminala u bliskoj budućnosti. Incidenti iz kategorije kompjuterskog kriminala će se povećavati zbog povećanja broja računara, automatizacije poslovnih aktivnosti i procesa i širenja kompjuterske pismenosti, koja već postaje glavna odrednica vremena u kojem živimo. Iz tih razloga postaje imperativ preduzimanje blagovremenih mera i akcija da se nagoveštena plima obuzda, jer ona sigurno neće nestati sama od sebe.

6. Suprotstavljanje zloupotrebi informacione tehnologije

Slika stanja i nagoveštene tendencije u domenu zloupotrebe informacione tehnologije svakako nameću potrebu adekvatnog odgovora društvene zajednice. Međutim, odgovor na pitanje: kako se suprotstaviti ovoj novoj kategoriji kriminala? sigurno nije jednostavan iz prostog razloga što ga treba tražiti na veoma širokoj skali između dva ekstrema, od kojih ni jedan nije prihvatljiv. Na jednom kraju je potpuno odustajanje od korišćenja informacione tehnologije, što podrazumeva dobrovoljno odricanje (samoodricanje) od bilo kakvog napretka i razvoja, odnosno opredeljivanje za stagnaciju i nazadovanje, dok je na drugom kraju apsolutno slobodno (bez bilo kakvih ograničenja) korišćenje ove tehnologije, što bi sigurno vodilo u jednu vrstu elektronske anarhije, sa posledicama koje je teško predvideti. Kako su promene, ipak, neminovne, a njihova kontrola poželjna, rešenja treba tražiti negde između navedenih ekstrema.⁴

U tu svrhu su neophodne vrlo ozbiljne analize da bi se na osnovu sopstvene vizije identifikovala strategija kojom bi se na nacionalnom nivou:

- prepoznale i kapitalizovale na najpovoljniji i najisplativiji način prilike i mogućnosti koje sa sobom nosi informaciona tehnologija, saglasno sopstvenim mogućnostima, potrebama i specifičnostima;
- identifikovale i izbegavale, odnosno sprečavale i razrešavale neželjene konsekvence povezane sa primenom ove tehnologije.

U razmatranom kontekstu od interesa je svakako deo strategije koji se odnosi na aspekt zaštite društvene zajednice od negativnih efekata širenja i primene informacione tehnologije. S tim u vezi, posebno su značajne one pretnje i opasnosti čiji je uzročnik ljudski faktor sa atributom namernosti, odnosno nedozvoljene ljudske aktivnosti koje imaju karakter kriminalnih radnji i koje predstavljaju najočigledniji oblik zloupotrebe moći nove tehnologije. Ovo utoliko pre jer je čovek, prema raspoloživim podacima, već duboko zašao u zonu njenog nelegalnog korišćenja.

⁴ Duncan G., op. cit.; "Draft Convention on Cyber-crime (29 June 2001)", <http://www.statewatch.org/news/2001/sep/cybercrimefin.pdf>

Iz tih razloga društvena zajednica ima nametnutu potrebu i obavezu da u cilju zaštite opštih društvenih interesa preduzima adekvatne mere, koje, saglasno dosadašnjoj praksi i pozitivnim iskustvima podrazumevaju primenu i preventivnih i represivnih mera, sa naglašenim forsiranjem prevencije u odnosu na represiju.

Kako se pod prevencijom podrazumeva skup mera i akcija usmerenih ka neutralisanju ili ublažavanju negativnog uticaja kriminogenih faktora na podsticanje, širenje i intenzitet kriminalnih aktivnosti, jasno je da je prevencija centralno pitanje svakog ozbiljnijeg i snažnijeg napora i programa borbe protiv svakog, a posebno kompjuterskog kriminala. S tim u vezi treba znati da aktivnosti vezane za edukaciju u cilju uvećanja svesti o potrebi zaštite, promovisanje i primenu informatičke etike, adekvatnu zakonsku regulativu i izgradnju celovitih i kvalitetnih sistema zaštite, predstavljaju imperativ bez kojeg se problem kompjuterskog kriminala neće moći uspešno razrešavati.

Međutim, kako je u pitanju vrlo ozbiljan, složen i veoma opasan društveni problem, koji, zbog svog globalnog karaktera, prevazilazi lokalne i nacionalne granice, ključne mere i akcije bi morale biti definisane, inicirane, usmeravane i pospešivane na nacionalnom nivou,⁵ a realizovane kroz porodicu, naučne i obrazovne ustanove, državnu administraciju, javni i privatni sektor, . . .

Akcije bi morale biti blagovremene, dugoročne, sveobuhvatne i usmerene u više pravaca. Jedna od najvažnijih bi morala biti usmerena na pokretanje široke akcije bezbednosnog obrazovanja u školama i na fakultetima i akademijama u cilju podizanja na znatno viši nivo informatičke bezbednosne kulture mladih i svesti o potrebi zaštite informacionog ambijenta. Jer, kao što od malena učimo decu kako da se ponašaju, na primer, u prodavnici slatkiša, u saobraćaju ili nekom drugom javnom mestu, tako ih isto moramo učiti i pripremati kako da se ponašaju na Mreži. Dugoročno gledano, ovo bi, po autorovom dubokom ubedjenju, bila jedna od najkorisnijih i najisplativijih nacionalnih investicija u informacionu budućnost.

Činjenica je da mladi ljudi konstituišu veoma široku populaciju svake nacije. Oni su dinamični u svojim pristupima životu, spremni su za promene i sa pravom računaju na beneficije u novom dolazećem dobu. Kako predstavljaju radnu populaciju sutrašnjice, njih treba pripremiti za ulogu koju će imati u budućnosti u svojoj zajednici. Zato im, između ostalog, moraju biti predočene opasnosti i izazovi sa kojima će se susretati u životu, kao što su bolest, droga i, naročito, kriminal. Ali, isto tako moraju biti obučeni i osposobljeni da na najadekvatniji način savladaju te opasnosti i odgovore na takve izazove.

Nove tehnologije mogu i trebaju biti korišćene da oslobode kreativnost i inovaciju kod mladih ljudi, ali kreativnost i inovaciju koje će biti usmerene u pozitivnom smeru. Mladi ljudi se moraju pripremiti da igraju kritičnu ulogu u globalnom društvu. Poželjna saradnja mladih u cilju razmene ideja, mišljenja i iskustava treba da bude podsticana, ali i kanalisana. To može pomoći mladima da razviju moralne i ljudske kvalitete koji će ih odvratiti od stranputica, kao i misaone i analitičke veštine koje će im omogućiti da sutra u svom društvu preuzmu ne samo značajne, već i liderske pozicije.⁶

Isto tako, društvo bi moralo da permanentno edukuje i kultiviše nacionalni informacioni ambijent kroz organizovanje i održavanje naučnih simpozijuma, seminara, kurseva i raznih drugih obrazovnih oblika na ovu temu. Na taj način bi se kroz javnu edukaciju generisala neophodna kritična masa svesti i znanja o potrebama i mogućnostima zaštite

⁵ Duncan G., op. cit.; "*Draft Convention on Cyber-crime (29 June 2001)*", op. cit.

⁶ Huitt G. W., "*Success in the Information Age: A Paradigm Shift*", Valdosta State University, Valdosta, Georgia, Last Revised: July 3, 1997, <http://chiron.valdosta.edu/whuitt>

informacionog ambijenta, uz istovremeno promovisanje informatičke etike kao veoma značajnog instrumenta u prevenciji kompjuterskog kriminala.

U ovom kontekstu ne bi se smela izostaviti ni potreba sponzorisanja specijalnih projekata, kao i istraživačkih i razvojnih programa koji će poboljšati i ojačati preventivni sistem i reducirati ili sprečiti kriminal, što bi takođe trebala da bude permanentna briga vlade.

Kako informaciona tehnologija polako, ali sigurno, kreira društvo ekstremno zavisno od znanja, blagovremeno organizovanje dobro osmišljene i celovite stručne obuke u cilju osposobljavanja kadrova koji bi bili u stanju da uspešno razrešavaju obimne i složene probleme koji proizilaze iz tamne strane informacione tehnologije i koji bi obezbedili dugoročnu kontrolu zloupotrebe informacione tehnologije - postaje esencijalno. U tom smislu su neophodne inovacije nastavnih programa i njihovo prilagođavanje potrebama vremena, jer, jasno je, ako želimo da u ovoj oblasti imamo kontrolu u narednih 10-15 godina - mi moramo da napravimo neke promene i povučemo neke poteze već danas.

Zakonsko regulisanje problema kompjuterskog kriminala postaje neminovnost koju treba posmatrati kao generalizovanu reakciju na ovu vrstu kriminalnih dela. Međutim, zbog globalne prirode ove vrste kriminalnih dela postoji izrazita potreba da sve zemlje shvate potrebu delotvornog partnerstva i da u tom smislu učine napor da harmonizuju svoje zakone o kompjuterskom kriminalu na takav način koji će olakšati regionalnu i međunarodnu koordinaciju i kooperaciju u sprečavanju i suprotstavljanju ovim nezakonitim aktivnostima.

U svetlu enormnog širenja upotrebe informacione tehnologije, poznavanje problematike kompjuterskog kriminala postaje neophodan deo opšte kulture, a za pojedine kategorije, kao što su policija, sudstvo i tužilaštvo, i deo profesionalnih obaveza. Reč je o službama kojima je osnovna funkcija suzbijanje kriminaliteta. Zbog toga je za ove kategorije veoma bitno obezbediti robusnu edukaciju iz ove tematike, kako bi svoju funkciju i u oblasti kompjuterskog kriminala mogli uspešno i profesionalno obavljati. Bez ove i ovakve obuke iluzija je oslanjati se i na represivne mere, jer i najbolji zakon će ostati "mrtvo slovo na papiru" ukoliko oni koji treća da ga sprovedu u život nisu za to stručno osposobljeni.

Ta obuka bi svakako trebalo da obuhvati tri nivoa:

- Opšti nivo;
- Posebni nivo;
- Specijalistički nivo.

Opšti nivo bi bio namenjen svim zaposlenim i imao bi za cilj upoznavanje slušalaca sa osnovnim mogućnostima informacione tehnologije i njihovo osposobljavanje za elementarno korišćenje ove tehnologije, mogućnostima njene zloupotrebe, potencijalnim posledicama te zloupotrebe i mogućnostima zaštite od zloupotrebe, sve prilagođeno elementarnom nivou.

Poseban nivo bi trebao da obezbedi ovladavanje korišćenjem informacione tehnologije u meri koja će značajno doprineti poboljšanju efikasnosti rada u funkcionisanju ovih službi. Saglasno nivou ovladavanja korišćenja informacione tehnologije obradila bi se i pitanja njene zloupotrebe, potencijalnih posledica i mogućnosti zaštite od zloupotrebe.

Najzad, *specijalistički nivo* bi bio namenjen onima koji bi se profesionalno bavili suzbijanjem, otkrivanjem i dokazivanjem kompjuterskih kriminalnih dela. Pretpostavka je da je reč o već afirmisanim poznavaoima i korisnicima informacione tehnologije i da bi

im trebalo obezbedi dodatno, ali detaljno, upoznavanje sa mogućnostima i načinima zloupotrebe, potencijalnim posledicama, mogućnostima zaštite od zloupotrebe, kao i o osnovnim principima istraživanja kompjuterskih dokaza i procedura u istraživanju i konfiskovanju kompjuterskih eksponata. Ova kategorija bi morala raspolagati celovitim i njima do kraja jasnim i razumljivim odgovorima na pitanja:

- Šta je sve moguće?
- Kako je moguće?
- Gde je moguće?
- Odakle je moguće?
- Ko sve može?
- Kako sprečiti?
- Kako otkriti?
- Kako i čime dokazati?
- Kako dokaze prikupiti i obezbediti?

Tek sa ovakvim njihovim znanjima, koje bi ih kvalifikovalo da postanu “Nesalomljivi informacionog doba”, društvo bi moglo da računa na značajan stepen bezbednosti svog kiber-prostora.

Međutim, uspešna realizacija ovih i ovakvih programa, koji inače, zbog izuzetne promenljivosti brojnih faktora, treba da imaju trajni karakter, podrazumeva eliminaciju ili bar marginalizaciju uvek prisutnih konzervativnih shvatanja, prevaziđene prakse i birokratske inercije, standardnih blokada i kočnica svim inovacijama, kao i otklanjanje postojećih zabuda uveliko prisutnih zbog neznanja ili neupućenosti kod mnogih, čak i onih koji odlučuju, a koji bi ovaj, kao i mnoge druge manje složene probleme, želeli ili da improvizacijom reše “preko noći” ili da ga gurnu “pod tepih”.

S tim u vezi mora se znati da u ovoj oblasti ne postoje laka, brza i trenutna rešenja. Reč je o fenomenu koji, kontinuirano akumulirajući znanje, kameleonski menja formu, intenzitet, ciljeve, izvršioce, . . . Upravo zbog toga izazovi kompjuterskog kriminala su enormni i globalni, zbog čega ni jedan pojedinac, grupa, služba ili nacija ne mogu očekivati da će sami razrešiti ovaj problem.

Zato svi, a posebno u ključnim državnim službama, moraju shvatiti i razumeti da se paradigma za uspeh u prevenciji kriminaliteta drastično menja i da nužno zahteva neodložne promene u smislu organizacionog, kadrovskog, tehničkog i funkcionalnog prilagođavanja novonastajućim uslovima.

Ovi novonastajući uslovi, koje karakterišu globalna priroda kompjuterskog kriminala, brzina njegove realizacije, nestalnost (isparljivost) dokaza za istragu, visok stepen anonimnosti izvršilaca i potencijal za namernu zloupotrebu i suvereniteta i jurisdikcije, zaista predstavljaju veliki izazov, jer zahtevaju prilagođavanje jednom novom, mnogima za sada nedovoljno poznatom ambijentu u kojem su brojna pitanja još uvek ili nepoznata ili veoma nejasna. Ono što je sigurno jasno je činjenica da se problemi novog doba ne mogu rešavati prevaziđenim znanjima i na osnovu iskustva baziranog na starim metodama i staroj tehnologiji. Na suprotnoj strani su novi opasni igrači čija se igra mora dobro i naučiti i proučiti.

Opšta je ocena da se u adaptiranju novim uslovima u manjoj ili većoj meri kasni, jer su mnogi oni koji odlučuju, najčešće zbog nepoznavanja i nerazumevanja ozbiljnosti,

obimnosti i složenosti problema, više zaokupljeni razrešavanjem “važnijih” tekućih, nego “hipotetičkih problema budućnosti”, ne shvatajući da je ta budućnost već uveliko počela. Iz tih razloga je potrebno generalno ostvariti što bolje razumevanje relacija između informacione moći, kriminala i moderno organizovanih državnih organa, jer ta moć u globalnom informacionom ambijentu fundamentalno menja načine na koje će kriminal realizovati svoje operacije, čime istovremeno i uslovljava načine na koje državni organi treba i mogu da uspešno odgovore na takve izazove.

Ovde nije reč o lokalnim kriminalcima, čije su mogućnosti i znanja značajno limitirani i uglavnom dobro poznati, već o visoko stručnom i veoma dobro osposobljenom međunarodnom organizovanom kriminalu, koji je većinu svojih tradicionalnih aktivnosti (pranje novca, kocka, pornografija, ilegalna trgovina oružjem i drogom, . . .) već uveliko preselio u kiber prostor. Dakle, ono što u ovom kontekstu treba da bude zvezda vodilja je činjenica da smo se našim uključivanjem u globalnu računarsku mrežu širom izložili pipcima međunarodnog organizovanog kriminala i delovanju pojedinaca iz svetske kriminalne elite.

Ono što se ni jednog časa ne bi smelo gubiti iz vida je činjenica da novonastajuće pretnje u informacionom ambijentu postaju veće i opasnije sa svakim danom koji prodje, jer su kriminalci, teroristi, obaveštajne službe i vojne strukture mnogih zemalja uveliko postale svesne moći informacionih alata i informacionog oružja i koriste ga ili će ga veoma skoro početi koristiti. Zbog toga za društvenu zajednicu postaje urgentnije da se što pre i što potpunije snabde i opremi, pre svega i iznad svega znanjem, a onda i alatima i tehnikama potrebnim da se sopstveni informacioni ambijent što uspešnije zaštiti. Jer, mada su beneficije informacionog doba i velike i vidljive, zamke i gubici takodje mogu biti isto tako veliki kada se zaštita naruši.

Relativni nedostatak u ovom trenutku ozbiljnih problema u našem informacionom ambijentu ne znači da smo i da ćemo uvek biti pošteđeni. To je samo, pre svega zbog kašnjenja u informatizaciji našeg društva, "srećna okolnost" koju treba iskoristiti i što je moguće bolje se u miru, ali i bez odlaganja, pripremiti za "nevolje" koje će sigurno doći. Pri tome, spremnost, kao i širina i brzina delovanja onih koji na nacionalnom nivou odlučuju, iniciraju i usmeravaju ne bi smeli biti ograničeni ličnom ili institucionalnom inercijom i konzervativnim razmišljanjem, jer ulog je previše velik i ozbiljan da bi ovo bilo prepušteno spontanosti ili stihiji.

7. Zaključak

Nema sumnje da će informaciona tehnologija uticati na svaki aspekt našeg života, sada i u budućnosti. Uz to, ona obećava eksploziju ekonomskog rasta, naučnih dostignuća, tehnoloških inovacija i edukacionih mogućnosti koji bi povećali standard življenja i kvalitet života širom sveta. Izazovi i prilike su zaista veliki, ali onaj ko želi da napreduje i da se razvija – izazove mora prihvatati, a prilike koristiti. Jasno je da uspešan prodor informacione tehnologije unutar postojećih socijalnih i ekonomskih struktura zavisi prvenstveno od ljudi. Njihova spremnost da se menjaju i adaptiraju novim tehnologijama će bez sumnje determinisati brzinu i prirodu uticaja, a ključne oblasti tog uticaja postaju biznis, edukacija, administracija, da pomenemo samo neke, ali i kriminal.

Upravo zbog toga, stvaranje neophodnih legalnih i bezbednosnih preduslova će svakako ubrzati i olakšati ovu transformaciju, koja je, s obzirom na sve njene pozitivne efekte, zaista više nego poželjna. Dakle, da bi se pomenuto obećanje realizovalo jedan od preduslova je da kiber-prostor, u kojem se elektronskim putanjama razmenjuje ogroman

obim vrednih komercijalnih, naučnih i edukacionih podataka i informacija između pojedinaca, kompanija i kupaca, doktora i pacijenata, studenata i nastavnika, bude zaštićen i bezbedan i to u meri koja će biti dodatni podsticaj za njegovo korišćenje.

Problem je, mora se priznati, vrlo ozbiljan i složen, ali i rešiv. Naročito ako se izbegnu ekstremni prilazi i ne dozvoli da akcije diktiraju, s jedne strane, neznanje i strah, kao njegova posledica, uobličeni u veliku brigu za bezbednošću i pouzdanošću, a s druge strane, "sveznanje" - nametanjem "buldožer" metoda kojima se sve rešava preko noći.

Kiber-prostor predstavlja i previše značajan prostor da bi olako bio prepušten samo njegovim korisnicima i slučajnim posetiocima. On mora biti stavljen pod kontrolu i u njemu moraju da važe pravila kao i u realnom fizičkom svetu. Ono što trenutno predstavlja problem je svakako činjenica da opštevažeća pravila industrijskog doba u novom informacionom ambijentu, zbog njegove specifičnosti, ili ne funkcionišu adekvatno ili uopšte ne funkcionišu, što nameće imperativnu potrebu posebnog regulisanja ovog prostora, kako bi se u njemu obezbedili neophodni funkcionalni i bezbednosni uslovi za nesmetano odvijanje svih legalno, etički i moralno dozvoljenih aktivnosti i procesa.⁷

Brojne mogućnosti zloupotrebe informacione tehnologije sa potencijalno vrlo ozbiljnim konsekvencama nameću imperativnu potrebu razrešavanja problema zaštite informacionog ambijenta, i na nacionalnom nivou i lokalno. Ovaj problem zaštite bi po složenosti, ozbiljnosti i značajnosti morao biti visoko na listi prioriteta, sa tendencijom da dospe na sam vrh te liste, jer su potencijalne posledice u lepezi od banalnih do katastrofalnih. Iz tih razloga, svi učesnici u informacionim procesima, a posebno kreatori politike i donosioci odluka, koji upravo zbog toga imaju i najveću odgovornost, bi morali biti svesni problema koje izaziva informaciona tehnologija i njena primena i da u skladu sa svojim odgovornostima i ovlašćenjima iniciraju i sprovode sve neophodne aktivnosti u pravcu stvaranja uslova za izgradnju jednog celovitog i konzistentnog sistema zaštite na svim, a posebno nacionalnom nivou. U razmatranom kontekstu poseban značaj i težinu ima potreba uspostavljanje adekvatnih odnosa sa užim i širim okruženjem, što proizilazi iz činjenice da će ta saradnja najdirektnije otvoriti vrlo osetljiva pitanja nacionalnog suvereniteta, jurisdikcije i ekstradicije i, s tim u vezi, potrebu usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva.

Problem zaštite je i previše PROBLEM da bi njegovo razrešavanje bilo prepušteno entuzijazmu izolovanih pojedinaca i njihovim parcijalnim i improvizovanim rešenjima. Društvo koje ozbiljno razmišlja o svojoj budućnosti to sebi ne bi smelo dozvoliti.

Literatura

1. *"An Information Society For All"*, The Government Bill 1999/2000, March 2000, naring.regeringen.se/pressinfo/faktablad/PDF/n2000_18e.pdf
2. *"International Crime Threat Assessment"*, US Government interagency working group, december 2000, <http://www.fas.org/irp/threat/pub45270index.html>
3. *"Value revolution - Moving toward a civil society in an era of information society"*, Feb. 16. 1996, <http://www.ssc.msu.edu/~pohg/paper.html>,
4. *"Draft Convention on Cyber-crime (29 June 2001)"*, <http://www.statewatch.org/news/2001/sep/cybercrimefin.pdf>

⁷ Keohane O. R., Nye S. J., *"Power and Interdependence in the Information Age"*, Foreign Affairs, v. 77 no. 5 (September/October 1998); Strackbein R., *"Survive the Transition: Industrial Age to Information Age"*, 1998, 2001, <http://www.strackbein.com/html/articles.html>

5. "Opasnosti i rizici za distribuirane komputerske sisteme", ORG manual - Sigurnost i zaštita podataka, Zagreb, 52708 (1.33) 1985., str. 2.
6. Duncan G., "Cyber Crime", IIIC 2000 Millennium Congress, Information Technology Association of Canada, October 23, 2000,
<http://www.iiicongress.org/accepted/ap00-itac.doc>
7. Huitt G. W., "Success in the Information Age: A Paradigm Shift", Valdosta State University, Valdosta, Georgia, Last Revised: July 3, 1997,
<http://chiron.valdosta.edu/whuitt>
8. Keohane O. R., Nye S. J., "Power and Interdependence in the Information Age", Foreign Affairs, v. 77 no. 5 (September/October 1998);
9. Petrović R. S., "Informaciono ratovanje - budućnost koja je počela", Bezbednost, god. XLI, br. 5, 1999, str. 635-654.
10. Petrović R. S., "Jedan osvrt na zloupotrebu informacione tehnologije", Zbornik radova (CD-ROM), XVI naučno-stručni skup Info-Teh 2001, Vrnjačka Banja, 18-22. jun 2001.
11. Petrović R. S., "Kompjuterski kriminal - pošast novog veka", 6. kongres JISA, Zbornik radova (CD-ROM), Herceg Novi, 03-07. jun 2001.
12. Petrović R. S., "Kompjuterski kriminal", Ministarstvo unutrašnjih poslova R Srbije, Beograd, 2001, 500 str.
13. Petrović R. S., "Neki aspekti nacionalne bezbednosti u informacionom dobu", NTB - Nauka Tehnika Bezbednost, Beograd, godina XI, no. 1, 2001., str. 7-27.
14. Petrović R. S., "Some Aspects of Cyber-Terrorism", NBP - Nauka Bezbednost Policija, Beograd, vol. V, no. 11, 2000., str. 27-48.
15. Rodić B., "Interakcija javnih i privatnih mreža (Informaciono ratovanje)", YURIT, XIII naučno-stručni skup Info-Teh, juni 1998., str. 193-198.
16. Strackbein R., "Survive the Transition: Industrial Age to Information Age", 1998, 2001, <http://www.strackbein.com/html/articles.html>
17. Vatis A. M., "Cybercrime", National Infrastructure Protection Center, Federal Bureau of Investigation, February 29, 2000,
<http://www.fbi.gov/pressrm/congress/congress00/vatis022900.htm>
18. "Face of the web study pegs global internet population at more than 300 million", Angus Reid Group, March 21, 2000,
http://www.angusreid.com/media/content/displaypr.cfm?id_to_view=1001
19. "Cybercrime and its Effects on the Asia Pacific Region", CSCAP - Council for Security Co-operation Asia and Pacific, Transnational Crime Working Group, Sub Group Report, 2000., str. 5.
20. "Inter-departmental Working Group on Computer Related Crime Report", September 2000, Hong Kong, Security Bureau, Central Government Offices,
www.info.gov.hk/sb/
21. Keohane O. R., Nye S. J., "Power and Interdependence in the Information Age", Foreign Affairs, v. 77 no. 5 (September/October 1998);
22. "The fight against Cybercrime", The European Policy Centre, 21/03/2002,
<http://www.theepc.be/>

23. Magnin J. C., "*The 2001 Council of Europe Convention on cyber-crime: an efficient tool to fight crime in cyber-space?*", Santa Clara University, June 2001, <http://www.magnin.org/Publications/2001.06.SCU.LLMDissertation.PrHammond.COEConvention.Cyber-crime.pdf>